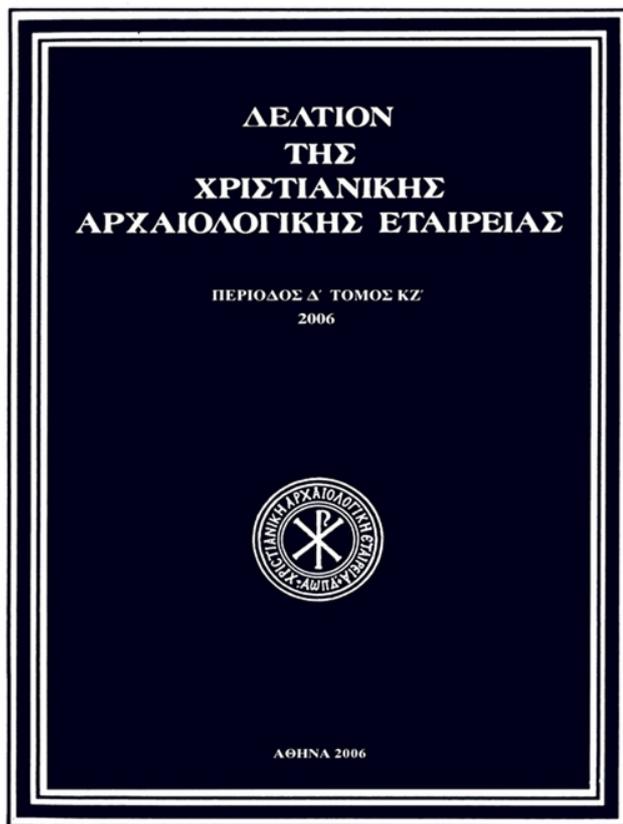

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 27 (2006)

Δελτίον ΧΑΕ 27 (2006), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Νικολάου Β. Δρανδάκη (1925-2004)

Η Παναγία των Βλαχερνών ως εχέγγυο της Δικαιοσύνης: η σφραγίδα του Σεκρέτου με τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο και ο Μιχαήλ Κακός Σεναχηρείμ

Χαρά ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ

doi: [10.12681/dchae.502](https://doi.org/10.12681/dchae.502)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ Χ. (2011). Η Παναγία των Βλαχερνών ως εχέγγυο της Δικαιοσύνης: η σφραγίδα του Σεκρέτου με τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο και ο Μιχαήλ Κακός Σεναχηρείμ. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 27, 445–454. <https://doi.org/10.12681/dchae.502>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Η Παναγία των Βλαχερνών ως εχέγγυο της
Δικαιοσύνης: η σφραγίδα του Σεκρέτου με τον
Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο και ο Μιχαήλ Κακός
Σεναχηρείμ

Χαρά ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ

Τόμος ΚΖ' (2006) • Σελ. 445-454

ΑΘΗΝΑ 2006

Χαρά Κωνσταντινίδη

Η ΠΑΝΑΓΙΑ ΤΩΝ ΒΛΑΧΕΡΝΩΝ ΩΣ ΕΧΕΓΓΥΟ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ: Η ΣΦΡΑΓΙΔΑ ΤΟΥ ΣΕΚΡΕΤΟΥ ΜΕ ΤΟΝ ΜΙΧΑΗΛ Η΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟ ΚΑΙ Ο ΜΙΧΑΗΛ ΚΑΚΟΣ ΣΕΝΑΧΗΡΕΙΜ*

Τὸ ἔτος 1933 ὁ Κωνσταντῖνος Κωνσταντόπουλος παρουσίασε μία σφραγίδα πού ἔμεινε γνωστὴ ὡς τὸ μολυβδόβουλλο τοῦ Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου ἢ τῆς δίκης τοῦ Σεκρέτου. Σήμερα ἡ σφραγίδα ἐκτίθεται στὸ Νομισματικὸ Μουσεῖο τῆς Ἀθήνας¹ (Εἰκ. 1-2).

Στὴν πρώτη δημοσίευση ἀναφέρθηκε ὅτι στὸν ἐμπροσθέντυπο ὁ Μιχαήλ Η΄ κρατᾶει εἰκόνα μὲ τὴν προτομὴ τοῦ Χριστοῦ πού συνοδεύεται ἀπὸ τὰ συμπλήματα τοῦ ὀνόματός του². Ὁ πρῶτος πού ἀμέσως ἀποσαφήνισε ὅτι πρόκειται γιὰ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου δεομένης ἦταν ὁ F. Dölger³ καί, ἀρκετὰ ἀργότερα, οἱ G. Zacos καὶ A. Vegliery⁴ στὴ μνημειώδη ἔκδοση γιὰ τὶς βυζαντινὲς σφραγίδες, συμπλήρωσαν ὅτι τὰ συμπλήματα ἀνήκουν στὴ μορφή τῆς Θεοτόκου πού φέρει στὸ στήθος τῆς τὸν Χριστὸ σὲ μετάλλιο⁵. Λίγο ἀργότερα, ἡ R. Macrides σημείωσε ὅτι ὁ Μιχαήλ Η΄ κρατᾶει πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι του εἰκόνα τῆς Θεοτόκου μὲ τὸν Χριστὸ νήπιο⁶ καὶ ἀκολούθως οἱ A. Cutler καὶ J. Nesbitt ἐπισήμαναν ὅτι πρόκειται γιὰ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου Βλαχερνίτισσας στὸν

εἰκονογραφικὸ τύπο τῆς δεομένης μὲ τὸν Χριστὸ στὸ στήθος, ἄποψη πού υἱοθετήθηκε πρόσφατα καὶ ἀπὸ τὴν Y. Nikolaou⁶.

Πράγματι, στὸν ἐμπροσθέντυπο τοῦ μολυβδόβουλλου εἰκονίζεται ὁ Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος ὀλόσωμος, μετωπικός, ντυμένος τὴν ἐπίσημη αὐτοκρατορικὴ στολή του μὲ στέμμα καὶ περπενδούλια. Κρατᾶει μὲ τὰ ἀνασηκωμένα χέρια του τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου δεομένης, πού φέρει στὸ στήθος τὸν Χριστὸ νήπιο, μᾶλλον σὲ μετάλλιο, ἐνῶ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ διακρίνονται τὰ συμπλήματα *Μ(ήτηρ) Θ(εο)ῦ*. Ἡ μορφή τοῦ αὐτοκράτορα συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή: *Μιχαήλ ἐν Χριστῶ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμ(αί)ων Δούκας Ἄγγελος Κομνηνὸς ὁ Παλαιολόγος καὶ νέος Κωνσταντῖνος*.

Ὁ Μιχαήλ Η΄ ὀρίζεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ πλήρες ὄνομά του, Μιχαήλ Δούκας Ἄγγελος Κομνηνὸς Παλαιολόγος⁷, ἀλλὰ φέρει ἐπιπλέον τὸ προσωνύμιο «νέος Κωνσταντῖνος»⁸, ὄνομα πού πρέπει νὰ καθιερώθηκε ἀμέ-

* Ἡ μελέτη ἀνακοινώθηκε στὸ Διεθνὲς Συμπόσιο «Λατρεία καὶ Τέχνη στὸ Βυζάντιο» πού ὁργανώθηκε ἀπὸ τὸ Τμῆμα Ἱστορίας, Ἀρχαιολογίας καὶ Κοινωνικῆς Ἀνθρωπολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας (Βόλος, 24-26 Ἰουνίου 2005). Εὐχαριστῶ τὸ συνάδελφο καὶ φίλο Τ. Παπαμαστοράκη γιὰ τὴν ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων. Πὰ τὴν παροχὴ τῶν φωτογραφιῶν ὀφείλω εὐχαριστίες στὴ διευθύντρια τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου κ. Δ. Εὐγενίδου καὶ στὸ διευθυντὴ τοῦ Μουσείου Π. Κανελλοπούλου κ. Κ. Σκαμπαβία.

¹ Κ. Μ. Κωνσταντόπουλος, «Ἡ δίκη τοῦ Σεκρέτου», *ΕΕΒΣ* 10 (1933), 293-303, εἰκ. στὴ σ. 293. G. Zacos and A. Vegliery, *Byzantine Lead Seals*, Βασιλεία 1972, τ. I.3, 1579, ἀριθ. 2756bis, πίν. 190 (στὸ ἔξῃς: *Seals*). V. Laurent, *Le corpus des sceaux de l'empire byzantin*, Παρίσι 1981, τ. 2, 435, ἀριθ. 824 (στὸ ἔξῃς: *Corpus*). *Studies in Byzantine Sigillography* 5, 1998, 50. Y. Nikolaou, «Seal of Michael VIII Palaiologos», στὸ *Byzantium. Faith and Power (1261-1557)* κατάλογος ἐκθεσης (ἔπιμ. Η. C. Evans), Νέα Ὑόρκη 2004, 31 κ.έ., ἀριθ. 6.

² Κωνσταντόπουλος, ὁ.π., 293. Ἡ περιγραφή ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τὸν Laurent, *Corpus*, 435 καὶ *Studies in Byzantine Sigillography*, ὁ.π., 50.

³ F. Dölger, *BZ* 34 (1934), 247.

⁴ Zacos-Vegliery, *Seals*, 1579.

⁵ R. Macrides, «The New Constantine and the New Constantinople 1261?», *BMGS* 6 (1980), 23 σημ. 55 (στὸ ἔξῃς: «The New Constantine»).

⁶ A. Cutler - J. Nesbitt, *L'arte byzantina e il suo publico*, Torino 1986, 330 κ.έ. Nikolaou, ὁ.π., 31.

⁷ Βλ. D.I. Polemis, *The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography*, Λονδίνο 1968, 157 κ.έ. καὶ σημ. 3, 4. V. Laurent, «La généalogie des premiers Paléologues», *Byz* 8 (1933), 130 κ.έ. A. Papadopoulos, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen 1259-1453*, Μόναχο 1938, 5.

⁸ Πὰ τὸ ἐπίθετο, βλ. Macrides, ὁ.π., 13-41, 23-24 καὶ σημ. 55. Τ. Παπαμαστοράκης, «Ἐνα εἰκαστικὸ ἐγκώμιο τοῦ Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου: Οἱ ἐξωτερικὲς τοιχογραφίες στὸ καθολικὸ τῆς μονῆς τῆς Μαυριώτισσας στὴν Καστοριά», *ΔΧΑΕ ΙΕ'* (1989-1990), 233-238. R. Macrides, «From the Komnenoi to the Palaiologoi: Imperial Models in Decline and Exile», στὸ *New Constantines: The Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium, 4th-13th Centuries* (Papers from the Twenty-sixth Spring Symposium of Byzantine Studies, St. Andrew), (ἔπιμ. P. Magdalino), Cambridge 1994, 269-282, ἰδιαίτ. 270 κ.έ.

Εἰκ. 1-2. Ἀθήνα, Νομισματικό Μουσείο. Σφραγίδα τοῦ Σεκρέτου μετὸν Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγο.

σως μετὰ τὴν ἀνακατάληψη τῆς Βασιλεύουσας. Κατὰ τὸν Γεώργιο Παχυμέρη, ὁ πρῶτος πού ὀνόμασε τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγο «νέο Κωνσταντῖνο» ἦταν ὁ πατριάρχης καὶ στενὸς φίλος του Γερμανὸς Γ⁹, συμπληρώνοντας ὅτι ὁ βασιλιάς ἀπὸ παιδι ἀκουγε τοὺς γονεῖς του νὰ τὸν ὀνομάζουν μετὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου αὐτοκράτορα, μὰ πληροφορία πού ἄφηνε εὐλογες ὑπόνοιες ὅτι ἡ ὀνοματοδοσία προηγίτο τῶν χρόνων τῆς πατριαρχίας τοῦ Γερμανοῦ Γ' (1265-1266)¹⁰. Ὄντως, ἡ ἔκφραση συνοδεύει τὸν αὐτοκρατορικό τίτλο τοῦ Μιχαὴλ Η΄ σὲ

ἐπιστολή του πού ἐστάλη στὴ Γένοβα στὶς ἀρχές τοῦ ἔτους 1262¹¹, ἐνῶ στὰ *Annales Ianienses* παρέχεται ἡ πληροφορία ὅτι ὁ Μιχαὴλ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐγκατάστασής του στὴν Πόλη χρησιμοποιεῖ στὶς ἐπιστολές του τὸν τίτλο «νέος Κωνσταντῖνος»¹². Τὸ ἐπίθετο διασώθηκε δίπλα στὸ ὄνομα τοῦ Μιχαὴλ Η΄ σὲ μεταγενέστερα ἔγγραφα¹³, καθὼς καὶ σὲ τοιχογραφίες ναῶν¹⁴.

Ὁλόκληρο τὸν ὀπισθότυπο τῆς σφραγίδας καταλαμβάνει ἡ ἀκόλουθη μακροσκελὴς ἐπιγραφή: *+Τοῖς ἀθετοῦσι τὴν δίκην τοῦ σεκρέτου, / ὁ νῦν κρατύνει τῷ*

⁹ A. Failler, *Georges Pachymérés, Relations Historiques*, Παρίσι 1984, II, 390-391.5-9 (στὸ ἐξῆς: *Pachymérés*).

¹⁰ Ὁ.π., 391.9-12. Προφανῶς τὸ ἐπίθετο συνόδευε τὴν προσωπογραφία τοῦ Μιχαὴλ στὸν χρυσοκεντημένο πέπλο πού εἶχε ἀναρτήσει ὁ Γερμανὸς στὴν Ἁγία Σοφία, βλ. Macrides, «The New Constantine», 22-25, 36, 41. T. Papamastorakis, «Tampering with History: From Michael III to Michael VIII», *BZ* 96 (2003), 207 κ.έ.

¹¹ Macrides, «The New Constantine», 23 κ.έ. σημ. 55, ἀριθ. 3. Βλ. L. Bergano, «Cinque documenti genovesi-orientali», *Atti Lig XVII* (1885), 227. Πά τὴ χρονολογία βλ. F. Dölger - P. Wirth, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*, Μόναχο 1977, N. 1914.

¹² Macrides, «The New Constantine», 24, σημ. 55, ἀριθ. 2. *Annales Ianienses* (ἐκδ. G. H. Pertz), MGH, XVIII, Ἀννόβερο 1863, 243. Dölger - Wirth, ὀ.π., N. 1906a. Ἡ πληροφορία ἐμφανίζεται τὸ ἔτος 1262 ἀλλὰ ἀπὸ τὸ περιεχόμενο εἶναι ἐμφανές ὅτι ἡ ἔκφραση *ab eo tempore* ἀναφέρεται στὸ γεγονός τῆς ἀνακατάληψης τῆς Πόλης τὸ

ἔτος 1261, βλ. Macrides, «The New Constantine», ὀ.π.

¹³ Σὲ χειρόγραφο τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης πού εἶχε χαρίσει ὁ Μιχαὴλ στὸν Λουδοβίκο Θ' τῆς Γαλλίας (1226-1270), βλ. Macrides, «The New Constantine», 23-24 καὶ σημ. 55. Macrides, «From the Komnenoi to the Palaiologoi», ὀ.π. (ὑπόσημ. 8), 270 κ.έ. Ἐπίσης σὲ σημειώματα κωδίκων πού φυλάσσονται στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη τῶν Παρισίων (Par. BN 1115 καὶ Par. BN 513), βλ. Φλ. Εὐαγγελιάτου-Νοταρά, *Χορηγοί - Κτήτορες - Δωρητές σὲ σημειώματα κωδίκων. Παλαιολόγειοι χρόνοι*, Ἀθήνα 2000, 100 κ.έ., 178, 61, 179.

¹⁴ Ἅγιος Νικόλαος Μοναστηρίου (1271) καὶ Θεοτόκος Ἀπολλωνίας (1281/82), βλ. D. Koco - P. Miljković, *Manastir*, Σκόπια 1958, 100 κ.έ. H.-H. Buschhausen, *Die Marienkirche von Apollonia in Albanien*, Βιέννη 1976, 146 κ.έ., 233 κ.έ. Μάλλον καὶ στὴν Μαυρωτίτσα Καστοριάς (1262 περ.-1264), βλ. Παπαμαστοράκης, «Ἐνα εἰκαστικό ἐγκώμιο», ὀ.π. (ὑπόσημ. 8), 233 κ.έ.

χρόνω βεβυσμένον, / ὁ Μιχαήλ, τὸ θαῦμα τῶν βασιλέων, / ποιῆ Θεὸς τὰ πρῶτα καὶ κρίσις πάλιν (ἢ πᾶσα);¹⁵. Πιὰ τὴν τελευταία λέξη ἔχει δοθεῖ ἐπίσης ἡ ἀνάγνωση (καλεῖ) ἢ (κακῆ)¹⁶.

Τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς συνδέει τὸ μολυβδόβουλλο μὲ τὴν ἐπανίδρυση τοῦ βασιλικοῦ σεκρέτου ἀπὸ τὸν Μιχαήλ Η' καὶ δὲν ἔχει σχέση μὲ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἔριδες γιὰ τὴν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν, ὅπως παρουσιάσθηκε στὴν πρώτη δημοσίευση¹⁷. Καθοριστικὴ γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἡ ἔκφραση *ὁ νῦν κρατῶν*, πού ἀφορᾷ στὸ σέκρετο καὶ ἐρμηνεύεται ὡς ἀποκατάσταση ἢ ἐπανίδρυση¹⁸. Ἡ ἐπιγραφή ἀναφέρεται στὴν ἐκ Θεοῦ δικαιοσύνη καὶ στὴν ποιῆ ἐναντίον ἐκείνων πού ἀθετοῦν τὴν κρίση τοῦ σεκρέτου, τὸ ὁποῖο εἶχε σβῆσει ὁ χρόνος, ἀλλὰ τώρα ἔχει ἰσχὺ χάρις τὸν θαυμαστὸ βασιλῆα Μιχαήλ¹⁹.

Ἡ χρῆση τοῦ ὄρου «σέκρετον» ἀντὶ τῶν συνηθέστερων «βασιλικὸν βῆμα», «βασιλικὸν δικαστήριον» ἢ «βασιλικὸν κριτήριον», παραπέμπει γενικὰ σὲ αὐτοκρατορικὸ ἴδρυμα ἢ συμβούλιο καὶ δηλώνει ἐπιστροφή σὲ ἔθι ὑστερομαϊκά²⁰. Ὁ ὄρος ἐντάσσεται μέσα στὸ ἱστορικὸ πλαίσιο τῆς ἐποχῆς, ἢ ὅποια ἐμφορεῖται ἀπὸ τὴ διάθεση αὐτοκρατορικῶν ἐνθυμήσεων καὶ ἀρμόζει μὲ τὸν τίτλο

«νέος Κωνσταντῖνος» πού συνοδεύει τὴ μορφή τοῦ Μιχαήλ στὴν μπροστινὴ πλευρὰ τοῦ μολυβδόβουλλου.

Λίγα γνωρίζουμε γιὰ τὴ δικαιοσύνη στὰ χρόνια τοῦ Μιχαήλ Η' ἀλλὰ εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ νέος Κωνσταντῖνος ἐπανίδρυσε τὸ ἀνώτατο δικαστήριον, τὸ ὁποῖο φαίνεται ὅτι εἶχε περιπέσει σὲ ἀχρηστία κατὰ τὴ διάρκεια τῆς λατινικῆς κατοχῆς²¹. Θεωρεῖται δεδομένο ὅτι ὁ αὐτοκράτορας ὑπῆρξε πάντοτε ἡ κύρια πηγή τοῦ δικαίου καὶ ὡς ἀνώτατος δικαστὴς νομοθετοῦσε, ἐνῶ ἡ ἐφαρμογὴ καὶ ἡ κήρυξη τῶν νόμων γινόταν ἀπὸ ἐπιτροπὴ γιὰ ὅλες τὶς βαθμίδες τῆς δικαιοσύνης²². Ὁ Ἀνδρόνικος Β' τὸ ἔτος 1296 ἴδρυσε τὸ δωδεκαμελὲς ἀνώτατο δικαστήριον, στελέχη τοῦ ὁποῖου ἦταν λαϊκοὶ καὶ κληρικοὶ, καὶ ὁ Ἀνδρόνικος Γ' μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1329 καὶ 1334 δημιούργησε τὸ ἀνώτατο δικαστήριον πού ἀπετελεῖτο ἀπὸ τοὺς τέσσερις καθολικοὺς κριτές²³.

Τὸ βασιλικὸν σέκρετον προσδιορίζεται σὲ ἔγγραφο τοῦ ἔτους 1334, ὡς τὸ δικαστήριον τῶν καθολικῶν κριτῶν, οἱ ὁποῖοι ὑπογράφουν ὀνομαστικά²⁴, καί, ὅπως ἀποδεικνύεται σὲ ἄλλο ἔγγραφο πού χρονολογεῖται λίγο μετὰ τὸ ἔτος 1375, τὸ βασιλικὸν ἢ καθολικὸν σέκρετον συνιστοῦσε τὸ ἀνώτατο δικαστήριον, οἱ ἀποφάσεις τοῦ ὁποῖου δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἐφεσιβληθοῦν²⁵.

¹⁵ V. Laurent, «Les bulles métriques dans la sigillographie byzantine», *Ἑλληνικά* 8 (1935), 59 κ.έ., ἀριθ. 723. Ἐπίσης, M. Marcovich, «Quatrains on Byzantine Seals», *ZPE* 14 (1974), 171 κ.έ., ἀριθ. 3. Laurent, *Corpus*, 436.

¹⁶ Zacos-Veglery, *Seals*, 1580. Ὁ Κωνσταντόπουλος, ὁ.π. (ὑποσημ. 1), 294, διάβασε κα., πού ἐπαναλαμβάνεται στὸ *Studies in Byzantine Sigillography* (ὑποσημ. 1), 50 καὶ ἀπὸ τὴ Νικολαοῦ, ὁ.π. (ὑποσημ. 1), 31.

¹⁷ Κωνσταντόπουλος, ὁ.π. (ὑποσημ. 1), 296, 303. Πιὰ τὴν ἀρνητικὴ κριτικὴ πού ἀσκήθηκε ἀμέσως βλ. Dölger, ὁ.π. (ὑποσημ. 3), 247 καὶ Laurent, *Corpus*, 436.

¹⁸ Marcovich, ὁ.π., 172.

¹⁹ Laurent, «Bulles métriques», ὁ.π., 59 κ.έ. I. Ševčenko, «Léon Bardalès et les juges généraux ou la corruption des incorruptibles», *Byz* 19 (1948), 257 (στὸ ἔξις: «Léon Bardalès»). Laurent, *Corpus*, 436. Cutler - Nesbitt, ὁ.π. (ὑποσημ. 6), 330 κ.έ.

²⁰ Τὸ σέκρετον ἀναφέρεται γενικὰ γιὰ τὸ γραφεῖο τῆς διοίκησης τῶν κρατικῶν ὑπαλλήλων στὸ *Κλητορολόγιον* τοῦ Φιλοθέου (τέλη 9ου αἰ.) καὶ ἀργότερα συνδέεται μὲ τὴ δικαστικὴ ἐξουσία, βλ. N. Oikonomides, *Les listes des préseances byzantines du IXe et Xe siècle*, Παρίσι 1972, 113.24. Γενικὰ γιὰ τὸν ὄρο, βλ. J. Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, Λονδίνο 1911, 82 κ.έ., 97. J. Darrouzès, *Recherches sur les ὄφρῆα de l'Église byzantine*, Παρίσι 1970, 427.

²¹ P. Lemèrle, «Le juge général des grecs et la réforme judiciaire d'Andronic III, *Mélanges d'histoire et d'archéologie byzantines*, Βουκουρέστι 1948, 294 καὶ σημ. 1. Zacos - Veglery, *Seals*, 1580 κ.έ. Laurent, *Corpus*, 434-436. L. P. Raybaud, *Le gouvernement et l'administration*

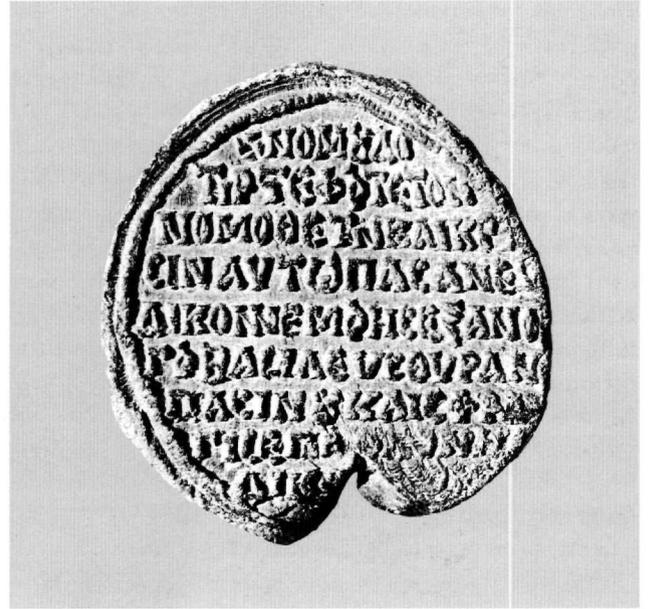
centrale de l'empire byzantin sous les premiers Paléologues (1258-1354), Παρίσι 1968, 260. Γενικὰ γιὰ τὴ δικαιοσύνη, βλ. R. Guiland, *Recherches sur les institutions byzantines*, Amsterdam 1967.

²² Laurent, *Corpus*, 433. Πιὰ τὴ δικαιοσύνη στὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων, βλ. L. Bréhier, *Le monde byzantin*, Παρίσι 1949, τ. 2, 236 κ.έ. L. Pétit, «La réforme judiciaire d'Andronic Paléologue (1329)», *EO* 9 (1906), 134-138. Lemèrle, «Le juge général», ὁ.π., 292-316. Ὁ ἴδιος, «Le tribunal impérial», *AIPHOS* 9 (1949), I, 369-384. Ὁ ἴδιος, «Le tribunal du patriarcat ou tribunal synodal», *AnBoll* 68 (1950), II, 318-233. Ὁ ἴδιος, «Documents et problèmes nouveaux concernant les Juges généraux», *ΔΧΑΕ Δ'* (1966), 29-34. Raybaud, ὁ.π., 259-264.

²³ Lemèrle, «Le juge général», ὁ.π., 292 κ.έ. Ὁ ἴδιος, «Le tribunal impérial», ὁ.π., 369 κ.έ. Ševčenko, «Léon Bardalès», 257 κ.έ. Lemèrle, «Documents et problèmes», ὁ.π., 29 κ.έ. Raybaud, ὁ.π., 260-263. Zacos - Veglery, *Seals*, 1580 κ.έ. Laurent, *Corpus*, 434-436.

²⁴ Βλ. *Actes d'Esphigménou* (ἐπιμ. J. Lefort), Παρίσι 1973, 133. Πιὰ τοὺς καθολικοὺς κριτές, βλ. Lemèrle, «Le juge général», ὁ.π., 292 κ.έ. Ὁ ἴδιος, «Le tribunal impérial», ὁ.π., 369 κ.έ. Ševčenko, «Léon Bardalès», 247-259. Lemèrle, «Documents», ὁ.π., 29 κ.έ.

²⁵ Βλ. *Actes de Kullumus* (2) (ἐπιμ. P. Lemèrle), Παρίσι 1988, 125, 130. Lemèrle, «Documents», ὁ.π., 38 κ.έ. Σὲ ἔγγραφο τοῦ 1377 ἀναφέρονται ἄρχοντες τοῦ βασιλικοῦ σεκρέτου καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ, βλ. *Actes de Lavra*, III (ἐπιμ. P. Lemèrle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou), Παρίσι 1970-1982, 111, ἐνῶ σὲ πατριαρχικὸ ἔγγραφο τοῦ Ἰωσήφ Β' (1426) τὸ βασιλικὸ σέκρετο διακρίνεται ἀπὸ τὸ ἐκκλησιαστικὸ, βλ. *Actes de Kastamonitou* (ἐπιμ. N. Oikonomides), Παρίσι 1978, 59.

Εἰκ. 3-4. Ἀθήνα, Μουσείο Π. Κανελλοπούλου. Σφραγίδα με τὸν Ἀνδρόνικο Β' Παλαιολόγο.

Ἔχει σωθεῖ ἡ σφραγίδα τοῦ βασιλικοῦ δικαστηρίου πού κόπηκε ἀπὸ τὸν Ἀνδρόνικο Β' μεταξύ τῶν ἐτῶν 1296 καὶ 1328 καὶ ἡ ὁποία φυλάσσεται στὸ Μουσεῖο Π. Κανελλοπούλου στὴν Ἀθήνα²⁶ (Εἰκ. 3-4). Στὸν ἐμπροσθότυπο εἰκονίζεται ὁ Χριστὸς νὰ εὐλογεῖ τὸν Ἀνδρόνικο πού παρίσταται ὄρθιος, μετωπικός, ντυμένος τὴν αὐτοκρατορική στολή του. Κρατᾷ στὸ δεξιὸ χέρι τὸ σταυρὸ καὶ ἔχει τεταμένο τὸ ἀριστερὸ σὲ στάση δέησης, ἐνῶ δίπλα του διαβάζεται ἡ ἐπιγραφή: Ἀνδρόνικος δεσπότης. Στὸν ὀπισθότυπο εἶναι χαραγμένη ἐπιγραφή πού ἀφορᾷ στὴ θεία προέλευση τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας τοῦ μονάρχη: +Νόμου δοτῆρ στέφει τε τὸν νομοθέτην / καὶ κρίσιν

αὐτῶ πᾶσαν εὐδικον νέμει, / ἧς ἐξανοίγει βασιλεὺς θύραν πᾶσιν, / οὗ καὶ σφραγὶς ἔγκυρον ἢ δικαιοῦσα²⁷.

Στὸ μολυβδόβουλλο τοῦ Σεκρέτου, ἡ παράσταση μετὸν Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγο πού κρατᾷ τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου συνδέθηκε ἀπὸ τοὺς μελετητὲς μετὴ θριαμβικὴ εἰσοδὸ του στὴ Βασιλεύουσα²⁸, κατὰ τὴν ὁποία, σύμφωνα μετὴς ἱστορικές πηγές, κρατοῦσε τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου Ὀδηγήτριας²⁹. Ἐν τούτοις, ὁ Μιχαὴλ δὲν κρατᾷ στὰ ἀνασηκωμένα χέρια του εἰκόνα τῆς Θεοτόκου στὸν εἰκονογραφικὸ τύπο τῆς Ὀδηγήτριας³⁰ ἀλλὰ στὸν τύπο τῆς Βλαχερνίτισσας³¹. Οἱ A. Cutler καὶ J. Nesbitt ἔδωσαν τὴν ἐξήγηση ὅτι ἡ κυρίαρχη ἰδέα τῆς

²⁶ V. Laurent, «Collection Paul Canellopoulos (V), Sceaux byzantins», *BCH* 97 (1973), 233-235, εἰκ. 3. Laurent, *Corpus*, 436 κ.έ. Μαρία Μπρούσαρη, *Τὸ Μουσεῖον Παύλου καὶ Ἀλεξάνδρου Κανελλοπούλου*, Ἀθήνα 2002, 150.

²⁷ Βλ. Laurent, *Corpus*, 436 κ.έ. Πρβλ. Marcovich, «Quatrains», ὄ.π. (ὑποσημ. 15), 172 (4), 174 (4).

²⁸ Zacos - Vegler, *Seals*, 1580 κ.έ. Macrides, «The New Constantine», 14 σημ. 2. Cutler - Nesbitt, ὄ.π. (ὑποσημ. 6), 330 κ.έ. Nikolaou, ὄ.π. (ὑποσημ. 1), 31 κ.έ.

²⁹ Γεώργιος Ἀκροπολίτης (ἐκδ. B. G. Teubner), Στουτγάρδη 1978, I, 187.11-16. Failler, *Pachymères*, I, 217-219. Βλ. ἐπίσης, Κ. Παννακόπουλος, *Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Παλαιολόγος καὶ ἡ Δύσις, 1258-1282: Μελέτη ἐπὶ τῶν βυζαντινο-λατινικῶν σχέσεων*, Ἀθήνα 1969, 100 κ.έ. Macrides, «The New Constantine», 13 κ.έ., 36. Παπαμα-

στοράκης, «Ἐνα εἰκαστικὸ ἐγκώμιο», ὄ.π. (ὑποσημ. 8), 237 καὶ σημ. 116.

³⁰ Πὰ τὸν εἰκονογραφικὸν τύπον τῆς Ὀδηγήτριας, βλ. Doula Mouriki, «Variants of the Hodegetria on the Thirteenth-century Sinai Icons», *CahArch* 39 (1991), 153-182. Gordana Babić, «Les images byzantines et leurs degrés de signification : l'exemple de l'Hodigitria», *Byzance et les images*, Παρίσι 1994, 189-222.

³¹ Πὰ τὸν συγκεκριμένον εἰκονογραφικὸν τύπον τῆς Βλαχερνίτισσας, βλ. W. Seibt, «Der Bildtypus der Theotokos Nikoripos. Zur Ikonographie der Gottesmutter-Ikone, die 1030/31 in der Blachernenkirche wiederaufgefunden wurde», *Βυζαντινά* 13 (1985), 549-564. Ὁ ἴδιος, «Die Darstellung der Theotokos auf byzantinischen Bleisiegeln, besonders im 11. Jahrhundert», *Studies in Byzantine Sigillography* 1, 1987, 35-56. Christine Angelidi - Titos Papamastorakis, «Picturing the Spiritual

παράστασης ήταν να αποδοθεί συμβολικά ή επιδοκιμασία προς τον αυτοκράτορα νικητή και για τούτο δὲν δόθηκε βαρύτητα στην απόδοση τῶν ιδιαίτερων χαρακτηριστικῶν πού καθορίζουν τὸ συγκεκριμένο εἰκονογραφικὸ τύπο τῆς Θεοτόκου³².

Ἐχω τὴ γνώμη ὅτι ἡ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν ἐρμηνεύεται οὐσιαστικά ἀπὸ τὴ μακρὰ ἐπιγραφή στὸν ὀπισθότυπο τῆς σφραγίδας σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς ιδιότητες πού ἀποδίδονται στὴν εἰκόνα ἀπὸ παλιά, ιδιότητες οἱ ὁποῖες ἦταν σχετικὲς μὲ τὴ θεία κρίση καὶ τὴν ὀρθὴ ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης, ὅπως θὰ παρουσιασθεῖ ἀμέσως παρακάτω.

Σύμφωνα μὲ δύο γραπτὲς μαρτυρίες τοῦ 11ου αἰῶνα, ἡ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν ἀποτελοῦσε τὸ θεῖο ἐχέγγυο γιὰ τὴν ὀρθὴ ἀπόδοση τῆς δικαιοσύνης. Ὁ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης (περ. 1028-1085 περ.) ἀφηγεῖται στὴν *Ἱστορία* του τὸ ἀκόλουθο περιστατικὸ πού συνέβη ἐπὶ βασιλείας τοῦ Ρωμανοῦ Δ' Διογένη (1068-1071)³³. Ὅταν ἓνας στρατιώτης κατηγορήθηκε ὅτι ἔκλεψε ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἓνα ὑποζύγιο καὶ ἡ ποινὴ πού ἐπεβλήθη ἀπὸ τὸ βασιλιά ἦταν βαρύτερη ἀπὸ τὸ ἀδίκημά του, ὁ στρατιώτης ἐπικαλέσθηκε τὴ μεσιτεία τῆς πάνσεπτης εἰκόνας τῆς Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν. Ὅμως ὁ βασιλιάς δὲν συγκινήθηκε οὔτε σεβάσθηκε τὴν ἐπίκληση τοῦ ἱεροῦ χαρακτήρα τοῦ εἰκονίσματος ἀλλά, ἀφοῦ ἡ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου ὑψώθηκε βασιλαζομένη μπροστὰ στὰ μάτια τοῦ βασιλιά καὶ ὄλων τῶν ὑπολοίπων, ἐπεβλήθη ἡ ποινή³⁴. Σύμφωνα μὲ τὸ χωρίο, ἡ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν, πού ὡς ἀπροσμάχητον ὄπλον συνόδευε τοὺς βασιλεῖς στὶς ἐκστρατεῖες τους, προσέφερε τὴ μεσιτεία της γιὰ τὴν ἀπόδοση μιᾶς δίκαιης ποινῆς μετὰ ἀπὸ μιὰ σύντομη τελετουργία, κατὰ τὴν ὁποία

ἡ εἰκόνα ὑψωνόταν βασιλαζομένη. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι κατὰ τὸν Μιχαὴλ Ἀτταλειάτη ὁ βασιλιάς δὲν ἔλαβε ὑπόψη του τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ κατηγορούμενος ἐπικαλέσθηκε τὴ βοήθεια τῆς εἰκόνας τῆς Θεοτόκου καὶ γιὰ τοῦτο προέβλεψε ὅτι ὁ Θεὸς θὰ στείλει τιμωρία.

Στὸ δεύτερο κείμενο τοῦ 11ου αἰῶνα, *Λόγος ἐπὶ τῷ ἐν Βλαχερνῶν γεγονότι θαύματι*, πού συνέταξε ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς τὸ ἔτος 1075 ὡς εἰσηγητὴς μιᾶς νομικῆς ὑπόθεσης, εἰκόνα τῆς Θεοτόκου ἡ ὁποία βρῖσκεται στὸ ναὸ τῶν Βλαχερνῶν καλεῖται νὰ ἐπιλύσει δικαστικὲς διαφορὲς³⁵. Ὁ συγκεκριμένος λόγος τοῦ Ψελλοῦ ἔχει προσελκύσει τὸ ἐνδιαφέρον πολλῶν μελετητῶν, κυρίως ἐξαιτίας τῶν πληροφοριῶν πού δίνει γιὰ τὸ λεγόμενο «σύνηθες θαῦμα», τὸ ὁποῖο λάμβανε χώρα στὸ ναὸ³⁶.

Ὁ αυτοκράτορας Μιχαὴλ Ζ' (1071-1078) εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὸν Ψελλὸ νὰ εἰσηγηθεῖ μιᾶς νομικῆς ὑπόθεσης, στὴν ὁποία ἓνας τοπικὸς ἄρχοντας καὶ ἓνα μοναστήρι διεκδικοῦσαν τὴν ιδιοκτησία ἑνὸς μύλου στὴ Θράκη. Μὲ προτροπὴ τῶν μοναχῶν ἡ ἐπίλυση τῆς διαφορᾶς παραπέμφθηκε σὲ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ ἦταν ἐντοιχισμένη στὸ ναὸ, καλυμμένη μὲ πλούσια κεντημένο πέπλο πού ὑψωνόταν μυστηριωδῶς χωρὶς ἐμφανῆ ἀνθρώπινη ἐπέμβαση κάθε Παρασκευὴ βράδυ καὶ ἡ εἰκόνα ἀκτινοβολοῦσε ἀπὸ φῶς ἕως τὸ πρωὶ τοῦ Σαββάτου. Τὸ γεγονὸς ὀνομαζόταν τὸ «σύνηθες θαῦμα» καὶ ὁποιαδήποτε διακοπὴ τοῦ φαινομένου ἔθεωρεῖτο ὡς ἐτυμωγία γιὰ τὸ θέμα πού εἶχε προκύψει. Στὴν ὑπόθεση γιὰ τὴν ὁποία εἰσηγήθηκε ὁ Ψελλὸς, τὸ πέπλο πού κάλυπτε τὴν εἰκόνα ὑψώθηκε δικαίωνοντας τὸν τοπικὸ ἄρχοντα.

Τὸ ἐνδιαφέρον στὸ κείμενο τοῦ Ψελλοῦ εἶναι ὅτι περιγράφεται μὲ σαφήνεια ἡ διαδικασία ἀπονομῆς τῆς θεῖ-

Protector: from Blachernitissa to Hodegitria», *Images of the Mother of God. Perceptions of the Theotokos in Byzantium* (ἐπιμ. Μ. Vassilaki), Ἀθήνα 2005, 209-217.

³² Cutler - Nesbitt, ὁ.π. (ὑπόσημ. 6), 330 κ.ἑ. Ἐχει παρατηρηθεῖ τὸ εἰκονογραφικὸ φαινόμενο διαφορετικῆς μορφῆς τῆς Θεοτόκου νὰ συνοδεύονται ἀπὸ τὸ ἴδιο ἐπίθετο, ὅπως καὶ τὸ ἀντίθετο, διαφορετικὰ ἐπίθετα νὰ συνοδεύουν τὸν ἴδιο εἰκονογραφικὸ τύπο τῆς Θεοτόκου, βλ. Χ. Κωνσταντινίδη, «Ἡ μορφὴ τῆς Ἀχειροποιήτου-Φανερωμένης τὴν περίοδο τῶν Παλαιολόγων», *Κλητόριον εἰς μνήμην Νίκου Οἰκονομίδη*, Ἀθήνα, Θεσσαλονίκη 2005, 221-243.

³³ H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, Μόναχο 1978, I, 382-389. A. Kazhdan, «The Social Views of Michael Ataleiates», στὸ A. Kazhdan and S. Fraklin (ἐπιμ.), *Studies on Byzantine Literature of the Eleventh and Twelfth Centuries*, Cambridge 1984, 23-86.

³⁴ ... πολλὰ δὲ παρακαλέσαντος τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πάντα τὰ ἑαυ-

τοῦ προεμένου, καὶ προβαλλομένου μεσίτην τὴν πάνσεπτον εἰκόνα τῆς πανμνήτου δεσποίνης Θεοτόκου τῆς Βλαχερνιτίσσης, ἥτις εἰώθει τοῖς πιστοῖς βασιλεῦσιν ἐν ἐκστρατείαις ὡς ἀπροσμάχητον ὄπλον συνεκστρατεύεσθαι, οὐκ εἰσῆει οἶκτος τῷ βασιλεῖ, ἀλλ' οὐδ' αἰδῶς τῆς ἐκ τοῦ θείου εἰκονίσματος ἀσυλίας ὀρώντος δ' αὐτοῦ καὶ πάντων, καὶ αὐτῆς τῆς εἰκόνας βασιλαζομένης, ἀπετημήθη τὴν ρῖνα ὁ δεῖλαιος... *Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης* (ἐκδ. W. Brunet de Presle - I. Bekker), Βόννη 1853, 153.1-15.

³⁵ E. Fisher, *Michaelis Pselli, Orationes hagiographicae*, Στουτγάρδη-Λειψία 1994, ἀριθ. 4.

³⁶ V. Grümmler, «Le miracle habituel' de Notre-Dame des Blachernes à Constantinople», *EO* 30 (1931), 129-146, ἰδιαιτ. 139 κ.ἑ. H. Belting, *Bild und Kult: eine Geschichte des Bildes vor dem Zeitalter der Kunst*, Μόναχο 1990, 209 κ.ἑ., 568 (15). E.N. Papaioannou, «The 'Usual' Miracle and an Unusual Image», *JÖB* 51 (2001), 177-188.

ας δικαιοσύνης, κατά την οποία αδιαμφισβήτητος κριτής είναι ή εικόνα της Θεοτόκου³⁷. Στο σημείο αυτό πρέπει να διευκρινισθεί ότι ή εικόνα της Θεοτόκου, στην οποία αναφέρεται ο Ψελλός, δέν είναι ή ίδια με εκείνη που μνημονεύει ο Άτταλειάτης και ότι σέ κανένα από τά δύο κείμενα που προαναφέρθηκαν δέν υπάρχει ή ελάχιστη νύξη για τόν εικονογραφικό τύπο της Θεοτόκου. Άλλωστε, όπως έχει αποδειχθεί από τήν εξέταση των γραπτών πηγών, στή μονή των Βλαχερνών ύπηρχαν περισσότερες από μία εικόνες της Θεοτόκου και σέ διαφορετικούς εικονογραφικούς τύπους³⁸.

Τό σημαντικό στοιχείο που εξάγεται από τά χωρία του Άτταλειάτη και του Ψελλού είναι ότι και οί δύο εικόνες, ένωπιον των οποίων εξέδιδετο ή έτυμηγορία και οί όποιες αποτελούσαν θείο έχέγγυο για τήν όρθή απόδοση της δικαιοσύνης, συνδέονται αποκλειστικά με τή μονή των Βλαχερνών. Ός εκ τούτου, ή χάραξη της εικόνας της Θεοτόκου των Βλαχερνών πάνω στο μολυβδόβουλλο του Σεκρέτου καθιέρωνε τό θεσμό του άνώτατου βασιλικού δικαστηρίου τό όποιο άνασυγκρότησε ό Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος. Η προβολή της εικόνας στα ύψωμένα χέρια του βασιλιά αποτελούσε έχέγγυο για τήν όρθή και δίκαιη έκδίκαση των δικαστικών ύποθέσεων. Η παράσταση στον έμπροσθέντυπο της σφραγίδας άποδίδει τό σημαντικό γεγονός της άνασύστασης του βασιλικού σεκρέτου από τόν θριαμβευτή αυτοκράτορα ό όποιος, πρέπει να τονισθεί, ύλοποίησε μια ύπόσχεση που είχε δώσει από καιρό για δίκαιη έκδίκαση και άδέκαστη κρίση των δικαστικών ύποθέσεων.

Η πληροφορία για τήν επανίδρυση του άνώτατου δικαστηρίου βασίζεται σέ χωρίο του Γεωργίου Παχυμέ-

ρη. Ο Μιχαήλ Παλαιολόγος είχε ύποσχεθεί να συστήσει ένα άνώτατο, άδιάφθορο και δίκαιο δικαστήριο, στην κεφαλή του όποιου τοποθέτησε τόν άδέκαστο γνώστη των νόμων Μιχαήλ Κακό, τόν έπονομαζόμενο και Σεναχηρείμ. Στόν Μιχαήλ Σεναχηρείμ, που ύπήρξε από παλιά έννοούμενος του Μιχαήλ Παλαιολόγου και είχε διατελέσει μεσάζων του³⁹, προσέφερε ό βασιλιάς τό αξίωμα του πρωτοασηκρήτη και παρείχε γραμματείες για να μπορεί να δικάζει άδιάφθορα και άμερόληπτα⁴⁰. Τήν πραγματοποίηση της ύπόσχεσης αυτής κατέγραψε πάλι ό Παχυμέρης, όταν αναφέρεται στην άναγγελία των αξιωμάτων με τά όποια ό νέος αυτοκράτορας τίμησε όρισμένους από τους ύπηκόους του και όπου τό μόνο πρόσωπο τό όποιο κατονομάζεται είναι ό Μιχαήλ Σεναχηρείμ⁴¹. Η πράξη της άναγγελίας των αξιωμάτων τελέσθηκε στην πόλη της Λαμψάκου στα τέλη του έτους 1259⁴², μία χρονική στιγμή που όρίζει τήν άπονομή του αξιώματος του πρωτοασηκρήτη και προφανώς τήν ίδρυση του βασιλικού σεκρέτου στή Νίκαια πριν από τήν άνάκτηση της Κωνσταντινούπολης⁴³. Ο «πρωτοασηκρήτης» ήταν τίτλος άνώτατου αξιωματούχου με μεγάλη έπιρροή στην άσκηση της έξουσίας⁴⁴. Σύμφωνα με τήν άποψη του Ν. Οικονομίδη, μετά τό έτος 1106 ό τίτλος άποδίδεται στον έπικεφαλής μεγάλου δικαστικού σώματος της Κωνσταντινούπολης⁴⁵. Είναι γνωστή ή περίπτωση του πρωτοασηκρήτη Λέοντος Βαρδαλή που ένεπλάκη σέ δικαστικό σκάνδαλο γύρω στο έτος 1336⁴⁶. Σύμφωνα με τόν Α. Failler, πλανάται ό Παχυμέρης άναφέροντας *πρωτοασηκρήτης πάλαι σβεσθεν άξίωμα*, διότι κατά τή γνώμη του τό αξίωμα ύφίστατο στα χρόνια των προκατόχων του Μιχαήλ Παλαιολόγου και ήσκει-

³⁷ ...άλλά τήν θεομήτορα ποιούνται διαιρέτιν της ύποθέσεως... άλλά τή κρίσει του περι τήν εικόνα θαύματος τό πάν αναθέμενοι ...έπικαλέσασθαι τήν έν τή εικόνη παρθένου και θρηνώντες άναβοήσασθαι δικάσαι αυτοίς τήν δίκην, Fisher, *Michaelis Pselli*, ό.π., στ. 217-221, 574 κ.έ.

³⁸ Angelidi - Papamastorakis, ό.π., 212 κ.έ.

³⁹ Μ. Angold, *A Byzantine Government in Exiles: Government and Society Under the Laskarids of Nicaea (1204-1261)*, Όξφόρδη 1975, 160 κ.έ., 180. Βλ. επίσης, Failler, *Pachymères*, II, 134 κ.έ. και σσημ. 3.

⁴⁰ ...και κρίσεις υπεραποδέχασθαι δικαίας και τούς άρρεπώς κρινόντας έγκαθιστά, έν και μάλα και πρώτιστον τόν Κακόν Μιχαήλ, τόν και Σεναχηρείμ έπικεκλημένον, εις των λόγων και των νόμων έχοντα, έν τω δοῦναι οί και πρωτοασηκρήτης πάλαι σβεσθεν άξίωμα και οί θέλειν άσηκρήτης ύποτάξει... άδεκάστως και άνεκριθέντως κρίνουν, Failler, *Pachymères*, I, 131.12-17.

⁴¹ Στο ίδιο, II, 157.1-3.

⁴² Βλ. Α. Failler, «Chronologie et composition dans l'Histoire de Geor-

ges Pachymère», *REB* 38 (1980), 7, 32, 39-41 κ.έ. Παναγιόπουλος, ό.π. (ύποσημ. 29), 46 κ.έ. και σσημ. 66-67.

⁴³ Angold, ό.π., 160 κ.έ. και σσημ. 63, 180, 296. Laurent, *Corpus*, 434, 436.

⁴⁴ Πά τόν τίτλο βλ. R. Guiland, «Le decanos et le référendaire», *REB* 5 (1947), 94. Ševčenko, «Léon Bardalès», 257. Raybaud, *Le gouvernement* (ύποσημ. 21), 260, 263. Laurent, *Corpus*, 5. Βλ. επίσης, *Traité des offices* (έπιμ. J. Verpeaux), Παρίσι 1966, 178.28-31.

⁴⁵ Ν. Oikonomides, «L'évolution de l'organisation administrative de l'empire byzantin au XIe siècle (1025-1118)», *TM* 6 (1976), 131. Πρβλ. Raybaud, *Le gouvernement* (ύποσημ. 21), 260.

⁴⁶ Ševčenko, «Léon Bardalès», 254 κ.έ., 256 κ.έ. Lemèrle, «Documents», ό.π. (ύποσημ. 22), 32 κ.έ. Πά τήν έπιστολή Βαρδαλή βλ. Κ. Δυοβουνιώτης, «Λέοντος πρωτοασηκρήτης ύπόμνησις προς τόν βασιλέα Άνδρόνικον Παλαιολόγον τόν νέον», *ΠΑΑ* 9 (1934), 295 κ.έ.

το ακριβώς από τον Συναχηρείμ⁴⁷. Πά την άποψη του αυτή ο Α. Failler βασίζεται σε μιὰ φράση που περιέχεται σε πατριαρχικό έγγραφο του Μανουήλ Β' (1244-1255), στην οποία ο Συναχηρείμ αναφέρεται με τον τίτλο του πρωτοασηκρήτη⁴⁸. Έν τούτοις, έχουν δοθεί οί εξηγήσεις, ότι πολύ πιθανόν ή φράση είναι μιὰ μεταγενέστερη προσθήκη ή ότι ο τίτλος άφορα σε ένα άξίωμα της πατριαρχικής διοίκησης⁴⁹.

Τò βέβαιο είναι ότι τò έτος 1259 και κατά την άρχή της βασιλείας του στη Νίκαια ο Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος άπένεψε στον Μιχαήλ Κακό Συναχηρείμ τò άξίωμα του πρωτοασηκρήτη και τόν τοποθέτησε στην κεφαλή του βασιλικού δικαστηρίου⁵⁰. Εύστοχα ο Ihor Ševčenko άτύπησε τò άνώτατο δικαστήριο που άνασυστάθηκε από τόν Μιχαήλ Η' με τò βασιλικό σέκρετο τò όποιο αναφέρεται στην έπιγραφή του μολυβδόβουλλου⁵¹.

Νά προσθέσω στο σημείο αυτό ότι ο ίδιος τρόπος έκφρασης έντοπίζεται σε δύο φράσεις που περιέχονται ή μιὰ στο κείμενο του Παχυμέρη και ή άλλη στην έπιγραφή του μολυβδόβουλλου. Πρόκειται για τή φράση *πάλοι σβεσθέν άξίωμα* του Παχυμέρη, και *τῷ χρόνῳ βεβυσμένον* της έπιγραφής. Η συνάφεια που δημιουργείται με τή χρησιμοποίηση του ίδιου ρήματος άνάμεσα στην ιστορική μαρτυρία και στην έπιγραφή ένδυναμώνει την άποψη ότι τò παλιό δικαστήριο και τò άξίωμα του πρωτοασηκρήτη είχαν περιπέσει σε άδράνεια.

Όπως ήδη παρατήρησε ο V. Laurent, ή σφραγίδα του Σεκρέτου δέν φαίνεται νά έξυπηρετούσε τις άνάγκες αυτού καθ' έαυτού του βασιλικού δικαστηρίου⁵². Η άποψη αυτή ένισχύεται άν ή σφραγίδα συγκριθεί με τò μολυβδόβουλλο του βασιλικού δικαστηρίου που κόπηκε από τόν Άνδρόνικο Β'. Συγκρίνοντας τις παραστάσεις που φέρουν στον έμπροσθέντοπό τους τά δύο μολυβδόβουλλα, του Μιχαήλ και του Άνδρόνικου, είναι έμφανές ότι δέν διαθέτουν όμοιότητες.

Έπίσης, τò περιεχόμενο των έπιγραφών στον όπισθότυπο διαφέρει ριζικά. Η έπιγραφή στη σφραγίδα του Άνδρόνικου, που άναφέρει γενικά ότι ο δοτήρ του νόμου, δηλαδή ο Χριστός, στέφει τò νομοθέτη βασιλιά, θά μπορούσε νά άπευθύνεται σε όποιονδήποτε άυτοκράτορα, τò πρόσωπο του όποιου θά εικονιζόταν στον έμπροσθέντοπο. Άντίθετα, ή έπιγραφή στη σφραγίδα του Μιχαήλ άναφέρεται σε συγκεκριμένο βασιλιά, τόν προσφωνεί μάλιστα ως *τò θαῦμα των βασιλέων* και έπιπλέον άνήκει σε ένα συγκεκριμένο βασιλικό δικαστήριο, εκείνο του σεκρέτου.

Ός εκ τούτου, νομίζω ότι ή σφραγίδα του Σεκρέτου είναι μιὰ σφραγίδα πανηγυρικού χαρακτήρα, ή όποια πολύ πιθανόν κόπηκε με τήν εύκαιρία των έγκαινίων του βασιλικού σεκρέτου στην Κωνσταντινούπολη. Η εικόνα ύψωμένη στα χέρια του βασιλιά θυμίζει τò τελετουργικό που περιγράφεται στο κείμενο του Άτταλειάτη και είναι πιθανόν νά δηλώνει και τήν καθαγίαση του χώρου μέσα στον όποιο άποδίδεται ή δικαιοσύνη.

Έξετάζοντας έπισταμένα τò λόγιο κείμενο της έπιγραφής της σφραγίδας, όδηγήθηκα στην πολυπράγμονα προσωπικότητα του Συναχηρείμ, ό όποιος ύπήρξε έξαιρετος διδάσκαλος της ρητορικής και της ποιητικής στη Νίκαια κατά τή διάρκεια της βασιλείας του Θεοδώρου Β' Λάσκαρι (1254-1258)⁵³. Πιο συγκεκριμένα, ό Συναχηρείμ ύπήρξε σχολιαστής του Όμηρου και κατέλιπε πραγματεία που, σύμφωνα με τους μελετητές, είναι κατά μεγάλο βαθμό άλληγορική⁵⁴. Ός εκ τούτου άποκτᾶ βαρύτητα ή έπισήμανση του M. Marcovich ότι ή έξεζητημένη έκφραση *τò θαῦμα των βασιλέων*, που άναφέρεται στον Μιχαήλ Η', παραπέμπει σε χωρία της άρχαίας έλληνικής γραμματείας, μεταξύ των όποιων και σε όμηρική φράση από τήν Όδύσεια⁵⁵.

Άν ή ύπόθεση ότι συντάκτης της έπιγραφής που φέρει τò μολυβδόβουλλο είναι ό Μιχαήλ Κακός Συναχηρείμ,

⁴⁷ Failler, *Pachymères*, I, 130 σημ. 1.

⁴⁸ ...διὰ του Συναχηρείμ εκείνου πρωτοασηκρήτη. Πά τò πατριαρχικό έγγραφο, βλ. J. Oudot, *Patriarchatus Constantinopolitani acta selecta*, Βατικανό 1941, I, 80. V. Laurent, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople, I: Les actes des patriarches* (Fasc. IV), Παρίσι 1971, άριθ. 1308, 113 κ.έ.

⁴⁹ Angold, ό.π. (ύποσημ. 39), 160 και σημ. 63. Βλ. και PLP 10, 1990, 217, άριθ. 25154 (E. Trapp).

⁵⁰ Angold, ό.π., 160 κ.έ., 180. Failler, *Pachymères*, I, 130 σημ. 1, και II, 157, 1-3. Failler, «Chronologie», ό.π. (ύποσημ. 42), 32. Βλ. επίσης, Ševčenko, «Léon Bardalès», 257. Zacos - Veglery, *Seals*, 1581. Laurent, *Corpus*, 434, 436.

⁵¹ Ševčenko, «Léon Bardalès», 257 κ.έ. Angold, ό.π. (ύποσημ. 39), 160

σημ. 63. Zacos - Veglery, *Seals*, 1581. Failler, *Pachymères*, I, 130 σημ. 1.

⁵² Laurent, *Corpus*, 434.

⁵³ Failler, *Pachymères*, I, 130 σημ. 1. Angold, ό.π. (ύποσημ. 39), 180 και σημ. 167. *Theodori Ducae Lascaris epistulae CCXVII* (έπιμ. N. Festa), Φλωρεντία 1898, 271-276, ιδιαιτ. 271, 273, 276 (άριθ. XXVI). Laurent, *Les registes* (ύποσημ. 48), 114. Πά τήν προσωπικότητά του, βλ. επίσης, Failler, *Pachymères*, II, 205.3-12, 204 σημ. 3. Angold, ό.π. (ύποσημ. 39), 296.

⁵⁴ Άδημοσίευτη μέχρι σήμερα βλ. Β. Κωνσταντόπουλος, «Συναχηρείμ. Υπόμνημα στον Όμηρο», *Έλληνικά* 35 (1984), 151-156. R. Browning, «Homer in Byzantium», *Viator* 6 (1975), 29 και σημ. 55.

⁵⁵ Marcovich, «Quatrains», ό.π. (ύποσημ. 15), 172 σημ. 2.

ὁ πρῶτος πού ὀρίσθηκε ἀπὸ τὸν Μιχαήλ Η΄ νὰ βρισκεται στὴν κεφαλὴ τοῦ βασιλικοῦ σεκρέτου καὶ νὰ φέρει τὸν τίτλο τοῦ πρωτοασκητή, τότε τὸ μολυβδόβουλλο μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνακατάληψη τῆς Βασιλεύουσας τὸ θέρος τοῦ 1261 –δεδομένου ὅτι στὴν ἐπιγραφή ἀναγράφεται τὸ ἐπίθετο νέος Κωνσταντῖνος– καὶ μέχρι τῆς τελευταίας ἀναφορῆς στοῦ πρόσωπο τοῦ Συναχηεῖμ, δηλαδή στοῦ χρονικοῦ διάστημα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1261 καὶ 1262⁵⁶.

Ὁ Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος δικαίως ἐγκωμιάσθηκε ὡς νέος Κωνσταντῖνος, ὄχι μόνον γιατί ἀπελευθέρωσε τὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τοὺς Λατίνους ἀλλὰ καὶ γιατί ἔθεσε τῆς βάσεις γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωση τῶν κρατικῶν θεσμῶν. Εὐθύς μετὰ τὸ ξεκίνημα τῆς βασιλείας του οἱ

εἰκόνες τῶν δύο μεγάλων μονῶν, τῆς Θεοτόκου Ὁδηγήτριας καὶ τῆς Θεοτόκου Βλαχερνίτισσας, περιεβλήθησαν μετὰ ξεχωριστὴ τιμὴ καὶ λατρεία⁵⁷. Μετὰ τὴν εἰκόνα τῆς Ὁδηγήτριας εἰσήλθε νικητὴς στὴν Πόλη ὁ Μιχαήλ Η΄ καὶ μετὰ τὴν εἰκόνα τῆς Βλαχερνίτισσας προβλήθηκε ὡς ἐγγυητὴς τῆς δικαιοσύνης. Τὰ σημαντικὰ αὐτὰ ἱερὰ κεμήλια, πού ἐπέζησαν στὴν Πρωτεύουσα μετὰ τὴ λατινικὴ κατοχὴ, καθὼς καὶ ἡ ἀνανέωση τῆς λατρείας τῆς Θεοτόκου Ἀχειροποιήτου-Φανερωμένης πού, ὅπως νομίζω, ὀφείλεται στὸν Μιχαήλ Η΄, χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τὸ θριαμβευτὴ αὐτοκράτορα ὡς γέφυρες ἀπειθείας σύνδεσης μετὰ τὴν ἐνδοξὴ ἐποχὴ πρὶν ἀπὸ τὴ λατινοκρατία⁵⁸.

⁵⁶ *PLP* 10, 1990, 217, ἀριθ. 25154 (E. Trapp).

⁵⁷ Chr. Angelidi, «Un texte patriographique et édifiant: Le 'discours narratif' sur les Hodègoi», *REB* 52 (1994), 114-133. Χρ. Ἀγγελίδη - Τ. Παπαμαστοράκης, «Ἡ μονὴ τῶν Ὁδηγῶν καὶ ἡ λατρεία τῆς Θεοτόκου Ὁδηγήτριας», *Μήτηρ Θεοῦ. Ἀπεικονίσεις τῆς Παναγίας στὴ βυζαντινὴ τέχνη*, κατάλογος ἔκθεσης (ἐπιμ. Μ. Βασιλάκη),

Ἀθήνα 2000, 383 κ.ἑ.

⁵⁸ Παπαμαστοράκης, «Ἐνα εἰκαστικὸ ἐγκώμιο», ὁ.π. (ὑπόσημ. 8), 235-238. Χ. Κωνσταντινίδη, «Ἡ Ἀχειροποιήτος-Φανερωμένη τῶν πρώτων Παλαιολόγων», *ΔΧΑΕ ΚΔ'* (2003), 89-100. Ἡ ἴδια, «Ἡ μορφὴ τῆς Ἀχειροποιήτου-Φανερωμένης», ὁ.π. (ὑπόσημ. 32).

THE VIRGIN OF VLACHERNAI AS GUARANTOR OF JUSTICE: THE SEAL OF THE SEKRETON WITH MICHAEL VIII PALAIOLOGOS AND MICHAEL KAKOS SENACHEREIM

The seal of Michael VIII Palaiologos or “τῆς δίκης τοῦ Σεκρέτου” (the seal of Sekreton) is exhibited in the Numismatic Museum, Athens (Figs 1-2). On the obverse Michael is represented full-bodied, in frontal pose and in imperial raiment. In his raised hands he holds the icon of the Mother of God in intercession, with the abbreviations *Μ(ήτηρ)Θ(εο)ῦ*, who bears on her chest the Christ Child in medalion(?). The figure of the emperor is accompanied by the inscription: *Μιχαήλ ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμ(αί)ων Δούκας Ἄγγελος Κομνηνὸς ὁ Παλαιολόγος καὶ νέος Κωνσταντῖνος* (Michael in Christ the God faithful king and emperor of the Romans Doukas Angelos Komnenos the Palaiologos and new Constantine). The prosynonym “new Constantine” was established immediately after the recapture of Constantinople.

On the reverse is the inscription: *+ Τοῖς ἀθετοῦσι τὴν δίκην τοῦ σεκρέτου, / ὃ νῦν κρατύνει τῷ χρόνῳ βεβυσμένον, / ὁ Μιχαήλ, τὸ θαῦμα τῶν βασιλέων, / ποιῆθ' Θεὸς τὰ πρότα καὶ κρίσις πάλιν (οἱ πᾶσα?)*, which refers to the justice that issues from God and to the punishment of those who disobey the judgment of the sekreton, which time had erased but which now has power, thanks to the admirable King Michael. The seal is associated with Michael’s refounding of the royal sekreton – supreme court –, which had fallen into disuse during the Latin Occupation.

Scholars have linked the representation on the seal with Michael’s triumphal entry into Constantinople, during which he held the icon of the Virgin Hodegetria. However, in the seal device Michael does not hold in his raised hands the icon of the Virgin in the iconographic type of the Hodegetria but in the type of the Vlachernitissa. In my view the icon of the Virgin of Vlachernai in Michael’s hands is interpreted essentially by the prolix inscription on the reverse of the seal, in combination with the qualities attributed to the icon from olden times, qualities relating to the divine judgment and the fair dispensation of justice.

According to two eleventh-century texts, the icon of the Virgin of Vlachernai was the divine guarantor of the fair dis-

pensation of justice. In a passage in Michael Attaleiates, the icon of the Virgin of Vlachernai offered its mediation for the meting of a just punishment, after a short rite in which the icon was elevated, with support. In a text by Michael Psellos there is a clear description of the process of dispensing divine justice, in the course of which the icon of the Virgin of Vlachernai is indubitable judge. As is deduced from the two excerpts, both the icons before which the verdict was pronounced and which constituted divine guarantor of the fair dispensation of justice, are linked exclusively with the Vlachernai monastery.

I consider that the engraving of the icon of the Virgin of Vlachernai upon the seal of the sekreton established the institution of the supreme royal court, which Michael VIII reinstated. The projection of the icon in the king’s raised hands was a guarantee of fair and just judgement of judicial cases. The representation on the obverse of the seal renders the important event of the reinstatement of the royal sekreton by the triumphant emperor, in realization of a promise he had made of old for the just trial and impartial judgement of judicial cases. In the year 1259 at Lampsakos, Michael offered the office of head of the sekreton to Michael Kakos, also surnamed Senachereim. The placement of Senachereim as head of the royal court presumably declares the founding of the royal sekreton at Nicaea, prior to the recapture of Constantinople.

The seal of the sekreton did not serve the needs of this royal court of justice *per se*. This becomes clear if it is compared with the seal of the royal court of justice struck by Andronikos II Palaiologos and kept in the Canellopoulos Museum (Figs 3-4).

The two seals are in no way similar. The sekreton seal is a seal of panegyric character, which was possibly struck on the occasion of the inauguration of the royal sekreton in Constantinople. I assume that the inscription on the seal of the sekreton was compiled by Michael Kakos Senachereim, an outstanding teacher of rhetoric and scholiast of Homer. The seal can be dated from just after the recapture of Constan-

tinople to the last references to Senachereim, that is between 1261 and 1262.

Michael VIII Palaiologos was praised as “new Constantine” because he reorganized the state institutions. He also revived the cults of the Virgin Hodegetria, Vlachernitissa and

Acheiropoietos-Phaneromene, as bridges linking with the glorious period before the Latin Occupation. Michael entered Constantinople in triumph with the icon of the Virgin Hodegetria and was projected as guarantor of justice with the icon of the Virgin Vlachernitissa.